

**19.01.2001 г.
Пасяджэнне I.
АГУЛЬНЫЯ ПРАБЛЕМЫ
ГІСТАРЫЧНАЙ НАВУКІ Ў БЕЛАРУСІ.**

Аляксандар Крауцэвіч (Гародня)

ПРАБЛЕМЫ ГІСТАРЫЧНАЙ НАВУКІ НА БЕЛАРУСІ

Не чакайце ад мяне пераліку тэмаў, манаграфій, артыкулаў, выпра-
дукаваных гісторыкамі на Беларусі, гэтаксама як пераліку асабовых даных
гісторыкаў і ўстановаў, у якіх тыя асобы працуюць. Гэта ўсё дэталёва і
падрабязна апісана нашымі гісторыкамі гістарычнай навукі. Гаворка пой-
дзе пра іншыя важнейшыя праблемы, аб якіх нашыя прафесыйныя
гістарыёграфы чамусыці маўчаць.

У наш пераходны і няпросты ва ўсіх адносінах час гістарычнай навукі
ў асобах яе працаўнікоў і творцаў – прафесыйных гісторыкаў не можа
абыйсціся без аналізу свайго актуальнага стану і вызначэння кірунку да-
лейшага руху. Аналіз, а ў нашым выпадку можна казаць пра дыягназ,
становішча беларускай гістарычнай навукі не можа абмежавацца толькі
яе ўнутранымі праблемамі (як выдавецкая дзейнасць, выбар тэматыкі,
падрыхтоўка кадраў ды інш.).

Сённяшняя сітуацыя патрабуе, каб мы дакладна і цвяроза, без
ружовых акуляраў і ілюзіяў ацанілі становішча і вартасць гістарычнай
навукі ў грамадскім жыцці Беларусі. Мы павінны гэта зрабіць, калі хочам
каб гісторыя засталася навукай на службе краіны і яе народу, а не ідэалагічнай
прастытуткай, якая з гатоўнасцю абслугоўвае кожны новы
рэжым; калі хочам падняць сацыяльны статус гісторыка-навукоўца і
выкладчыка, каб нас паважалі, з намі лічыліся, каб не ацэньвалі нашую
працу на ўзоруні сённяшніх жабрацкіх заробкаў; і, нарэшце, каб умацаваць
грамадскі статус гістарычнай навукі як важнейшага чынніка фармавання
грамадской свядомасці і дзяржаўной ідэалогіі.

Сёння беларуская гістарычнай навука знаходзіцца ў надзвычай цяж-
кім, крытычным становішчы і фактычна не здольная эфектыўна выконваць
ніводную з дзвюх сваіх асноўных грамадскіх функцый: **пазнавання** мінулага
і гістарычнай **асветы** грамадства. Гэтая выснова можа падацца занадта
крытычнай і песьмістычнай, бо знешне сітуацыя выглядае нават добра,
асабліва ў дачыненні кадраў, ад якіх, як вядома, залежыць усё. З іх і пачну.

У краіне актыўна функцыянуе сістэма падрыхтоўкі кадраў. Універсітэты штогод выпускаюць сотні асобаў з дыпломамі гісторыкаў і магістраў гісторыі, павялічваеца колькасць аспірантаў і дактарантаў, рэгулярна абараняюцца кандыдатскія і доктарскія дысертациі. На сённяшні дзень Беларусь мае каля дзвюх тысячай кандыдатаў і дактароў гістарычных навук. Гэта неблагі паказчык для краіны з дзесяцімільённым насельніцтвам.

Аднак каля 90% з гэтых дзвюх тысячаў прафесіяналаў абаранілі дысертациі па гісторыі КПСС і савецкага перыяду, што аўтаматычна перакваліфіковала іх працы з навуковых у прапагандысцкія. Мы ведаем, што такая аномальная дыспрапорцыя ўтварылася штучна пад уздзеяннем таталітарнай камуністычнай дзяржавы. Гэта дзяржава пакінула нам у спадчыну вялікую колькасць гісторыкаў-пропагандыстаў, якія яе абслуговувалі. Пасля абавязчэння незалежнасці Беларусі ўсе яны атрымалі магчымасць павярнуцца да навуковай дзейнасці. Трэба адзначыць, што многія гэты шанс выкарысталі. Толькі адзінкі, галоўным чынам людзі старэйшага веку, захавалі вернасць савецкай ідэалогіі. Да гонару нашых калегаў - даследчыкаў найноўшай гісторыі трэба адзначыць, што многія з іх не адмовіліся ад удзелу ў стварэнні нацыянальнай гісторыяграфіі пасля перавароту 1995-96 гг., калі ў краіне пачалося вяртанне да камуністычнай дзяржаўна-палітычнай сістэмы.

З гэтай спробай рэанімацыі, а, па сутнасці, імітацыі, савецкай мадэлі грамадства напрамую звязаны ціск уладаў на гісторыкаў з мэтай прымусіць іх да ідэалагічнай абслугі сённяшняга антыбеларускага па сваёй сутнасці рэжыму. У такой сітуацыі несумненай павагі заслугоўвае пазіцыя калектыву нашай вядучай навуковай установы Інстытуту гісторыі НАН Беларусі. Ціхая, але па-беларуску ўпартая апазіцыя, маўклівае нежаданне прыслужваць, удзел у стварэнні нацыянальнай гісторыяграфіі выклікаюць моцнае раздражненне ўладаў, што выразна прайвілася, напрыклад, падчас святкавання 70-годдзя Інстытуту ў 1999 г., у змене кіраўніцтва і г.д. Падобныя дзеянні ўладаў і асабіста презідэнта Лукашэнкі (які, як вядома, мае дыплом гісторыка) выглядаюць не толькі непрыстойна, але і проста нахабна. Можна толькі парадавацца, што на акадэмічных даследчыкаў, якія здолелі захаваць свой твар, раўняюцца іншыя гісторыкі па ўсёй краіне.

Ненармальная дыспрапорцыя, калі храналагічна нязначным савецкім эпізодам нашай гісторыі займаеца каля 90% ці болей працэнтаў ад агульнай колькасці гісторыкаў, працягвае існаваць і сёння. Адпаведна, амаль у кожнай абавязковай працы па гісторыі краіны ці па гісторыі канкрэтнага

горада або мясцовасці прысутнічае тая самая дыспрапорцыя: каля 10% тэксту прысвечана некалькім стагоддзям дасавецкай гісторыі і каля 90% менш чым стагоддзю ад 1917 г.

Пасля 1995 г. частка гісторыкаў пайшла на службу да рэжыму, прывычна прыняўшы на шыю стары прыцёрты ідэалагічны хамут. Гэта ні для каго не з'яўляецца сакрэтам, хоць пра гэта мы мала гаворым і яшчэ менш пішам. Класічны прыклад – брашурка-апалогія лукашэнкаўскай дзяржаўнай сімвалікі, напісаная двумя супрацоўнікамі гістфаку вядучага універсітэту краіны, альбо апошнія падручнікі, уведзеныя ў сістэму адукацыі, нягледзячы на негатыўную рэакцыю з боку навуковай грамадскасці. А вось бліжэйшы прыклад з Гарадзенскага ўніверсітэту. Дэкан гісторычнага факультэту, г.зн. афіцыйны гісторык нумар адзін на Гарадзеншчыне, І.П.Крэнь на пачатку 90-х гадоў праявіўся як дэкліраваны гісторык-патрыёт, ствараў адпаведныя тэксты і актыўна працаваў у Камісіі па выкананню Закону аб мовах. Цяпер, пасля змены палітычнай сітуацыі ён ужо кіруе агульнаўніверсітэцкім сходам па аб'яднанню Беларусі з Расеяй і пераследуе студэнтаў, якія патрабуюць навучання па-беларуску. Трыўожыць тое, што гэты атрад прыстасаванцаў здолыны да размнажэння. Ізноў прымаюцца і распрацоўваюцца дысертацыі, якія на самой справе з'яўляюцца прапагандысцкімі творамі. Гісторыкі-пропагандысты працуяць у ВНУ і актыўна ўзdezейнічаюць на студэнцкую моладзь. Вось ужо на дзяржэзаменах у Гарадзенскім ўніверсітэце можна пачуць ад выпускнікоў гістфака, што Беларусі ніколі не было, існавала толькі тэрыторыя змагання між Расеяй і Польшчай.

Пералічаныя выпадкі – гэта прыклады адкрытага прыстасаванства. Добра, што яно адкрылася, бо адразу выяўляецца, хто ёсць хто. Аднак сярод нас існуе яшчэ група гісторыкаў, якія церпяць на старую савецкую хваробу пад назвай “падвоеная свядомасць”. Гэтыя людзі быццам бы за Беларусь, за незалежніцкую гісторыяграфію, быццам бы знаходзяцца ў апазіцыі да рэжыму, прынамсі такімі прадстаўляюцца ў прыватных канектах. Аднак, калі справа датычыць публічнага выступу, то пішуць і гавораць зусім іншае. Даволі выразна гэта праявілася ў 1999 г. падчас святкавання юбілею ўз'яднання Заходняй Беларусі. На старонках газет і часопісаў, з радыёмікрофонаў і тэлеэкранаў гісторыкі з высокімі навуковымі ступенямі і званнямі агучвалі тое, што хацелі б пачуць Замяталін і Лукашэнка. У гэтым выпадку не патрабавалася і не чакалася ад нашых калегаў публічнага геройства, дастаткова было проста прамаўчаць, ухіліцца ад

выступу. Часам маўчанне бывае вельмі моцнай маральнай пазіцыяй. Якімі б тлумачэннямі ці апраўданнямі не карысталіся такія выступаўцы, несумненна адно, яны аб'ектыўна спрацавалі на паніжэнне аўтарытэту і так невысокага даверу грамадства да нас і нашай навукі.

Сёння даводзіца канстатаваць, што ў **асяроддзі беларускіх гісторыкаў** **абазначыўся ідэалагічны раскол**, не зойсёды прыкметны знешне, але ад таго не менш глыбокі. Шматлікі атрад дыпламаваных спецыялістаў падзелены на два процілеглыя лагеры: гісторыкаў, якія працуюць у кантэксле нацыянальнай гісторыяграфіі і гісторыкаў-прапагандыстаў, якія на замову ўлады рэанімуюць каланіяльную прарасейскую гісторыю Беларусі. Дакладна адрозніць гэтыя дзве групы бывае цяжка, бо ўсе іх прадстаўнікі пазначаныя тымі самымі навуковымі ступенямі і званнямі. Ды яшчэ некаторыя, як быццам навукоўцы, часам падпрацоўваюць афіцыйнымі пропагандыстамі і наадварот, здараецца, што пропагандыст возьме ды і напіша нешта навуковае (у выпадку, калі гэта не пярэчыць бягучаму палітычнаму моманту).

Пры ўсёй бяспрэчнасці гэтага расколу ў нас часта робіцца выгляд быццам яго не існуе. Вось самы новы прыклад, артыкул двух шаноўных гістарыёграфаў прафесараў Дэмітрыя Карава і Аляксандра Нечухрына, надрукаваны ў “Весніку Гродзенскага дзяржуніверсітэту” (Гродна, 2000. Серыя 1. № 3) пад назвай “Развитие исторических исследований в Республике Беларусь: общие тенденции”. У гэтым салідным прафесарскім артыкуле, спецыяльна прысвяченым аналізу сучаснай беларускай гісторыяграфіі, справядліва адзначаецца, што: “Белорусская историография 90-х г. оказалась предельно политизированной. Реанимированы как матрица “западнорусизма”, так и версии белорусской народнической историографии начала XX века.”(с. 19). Аднак да беларускай гісторыяграфіі аўтары адносяць ўсё, што напісана і надрукавана на тэрыторыі краіны. У адзін шэраг ставяцца Міхаіл Каяловіч і Аляксандр Цвікевіч. Да беларускай гісторыяграфіі разам з працамі Георгія Штыхава, Генадзя Сагановіча і Алеся Смаленчука аказаліся залічаныя творы расейскага вялікадзяржаўніка Валерыя Чарапіцы і гісторыка-пропагандыста без нацыянальнасці Івана Крэнія. Такая фармальна-тэрытарыяльная пазіцыя, без сумнёву, з'яўляецца спакойнай і зручнай. Але відавочна і тое, што яна вельмі нарадвае пазіцыю страўса, які схаваў галаву ў пясок перад пагрозай.

Згодніцтва, як хараکтэрная рыса беларускіх гісторыкаў, папавала рэпутацыю нашай гістарычнай навукі не толькі ў самой краіне. Нашая

блытаніна выклікае, мягка кажучы, неразуменне за межамі краіны. Калега з універсітэту ў Торуні неяк наіўна запытаўся: “Чаму не ўсе вашыя гісторыкі пішуць пра гісторыю Беларусі з пункту гледжання рацыі стану беларускага народу?”.

Нарэшце мусім прыйсці да наступнай высновы: пры актыўна дзеючай сістэме падрыхтоўкі спецыялістаў-гісторыкаў у нас існуе сур'ёзная кадравая праблема. **На Беларусі шмат гісторыкаў, але мала навукі гісторыі.**

Кадравай праблемай абумоўлена слабасць усёй сістэмы гісторычнай асветы грамадства. Магчыма, больш правільна будзе канстатаваць адсутнасць падобнай сістэмы. Якія падставы для падобнай высновы, ці дыягназу?

Па-першае, **фрагментарнасць**, уласцівая прафесыйнай гісторыяграфіі Беларусі, як у адносінах да аб'екту даследавання, так і ў развіцці асобных яе галінаў. Цэлыя стагоддзі і эпохі нацыянальнай гісторыі намі практична не даследаваныя. Напрыклад, не вывучана эпоха ВКЛ, у першую чаргу палітычная гісторыя гэтай краіны, якая адыграла рашающую ролю ў фармаванні беларускага народу. Слаба прадстаўлена сацыяльная і рэгіональная гісторыя (не блытаць з краязнаўствам). Шматлікі атрад даследчыкаў найноўшай гісторыі да сёняшняга дня не здолеў напісаць навуковую гісторыю Беларусі 20 ст., што стала асабліва выразна відаць пасля з'яўлення кнігі беластоцкага гісторыка Яўгена Мірановіча “Навейшая гісторыя Беларусі”.

Вельмі слаба развіваецца археаграфія і крыніцазнаўства айчыннай гісторыі. Дзе нашыя археаграфічныя перыёды, дзе археаграфічны інстытут, археаграфічна камісія ці хоць бы археаграфічна група? Літоўскую Метрыку (за выключэннем аднаго тому) публікуе маленькая Летува, а не мы.

Па-другое, мы абцяжараныя праблемай **суб'ектнасці** гісторычнага даследавання, што асабліва заўважна пры параўнанні з суседзямі. Раскол сярод гісторыкаў прывёў да таго, што на Беларусі існуюць дзве гісторыяграфіі: **нацыянальная**, якая стварае суб'ектную гісторыю краіны, г.зн. бачыць беларускі народ суб'ектам уласнай гісторыі, ацэньвае мінулае з пазіцыі беларускай “рацыі стану”, і **каланіяльна-расейская** гісторыяграфія, якая піша гісторыю Беларусі, зыходзячы з інтарэсаў іншай краіны. У апошнія гады яна стала афіцыёзнай і значна ўмацавала свае пазіцыі. Гэтая гісторыяграфія замоўчвае і нават свядома фальсіфікуе беларускую гісторыю. За яе плячыма вопыт і інерцыя расейскай і яшчэ больш страшнай савецка-расейскай ідэалагічнай апрацоўкі беларусаў, у выніку якой наш народ аказаўся адлучаным ад сваёй гісторыі.

З усіх былых савецкіх рэспублік гэтая проблема засталася актуальнай хіба толькі на адной Беларусі. Напрыклад, наш геаграфічна і гістарычна самы блізкі сусед Украіна яе даўно пазбыўся. Сёння ў кіеўскіх кнігарнях ўсюды бачныя партрэты і кнігі, прысвечаныя Міхайлу Грушэўскаму, славутаму гісторыку і першаму презідэнту Украінскай Народнай Рэспублікі. У менскіх кнігарнях у той жа час на відных месцах выстаўляюцца працы з апалаґетыкай Міхаіла Каяловіча, тэарэтыка “западнорусизма”.

Праблема суб'ектнасці прайяўляеца таксама ў **адсутнасці ёўрапейскага контэксту** нашай гістарыяграфіі. Дзе беларускія сінтэзныя працы па гісторыі Еўропы, падручнікі па гісторыі Польшчы, Расіі, Украіны, Летувы? Напрыклад, пры ўсім жаданні нельга аднесці да беларускіх слоўнік-даведнік “Средневековый мир в терминах, именах и названиях” (Мінск: Беларусь, 1999) створаны гісторыкамі-медыяявістамі з БДУ Фядосікам В.А., Смірновай А.Д., Сушкевіч Л.П. Гэтае выданне ў такім жа выглядзе магло быць зроблена дзе-небудзь у Варонежы. У ім шмат інфармацыі пра ёўрапейскае сярэднявячча і шмат біяграфій яго расейскіх даследчыкаў. Нашай краіны там няма, як быццам яе не існавала і не існуе, як быццам яна заўёды была расейскай губерніяй.

Па-трэцяе, навідавоку парушэнне **сістэмнасці** гістарычнай асветы грамадства. Прычынай яе слабой дзеяздольнасці з'яўляеца названая раней фрагментарнасць акадэмічнай навукі. Сувязь паміж звёnamі сістэмы, да якіх належаны **акадэмічная навука, папулярызацыйная дзейнасць, гістарычная адукацыя**, вельмі слабая. Акадэмічная навука, якая пакідае некранутымі вялізныя “белыя плямы” ў нашай гісторыі, не можа служыць добрай глебай для росквіту прафесыйнай папулярызатарской дзейнасці і не мае аўтарытэту, каб устрymаць дзейнасць непрафесыйную. Навуковая гістарыяграфія па той жа прычыне не можа служыць добрым матэрыялам для абагульняючых працаў, найперш падручнікаў. Адсюль сістэма працуе дрэнна або не працуе зусім.

Вось некалькі характэрных прыкладаў. У сталіцы на праспекце Скарныны знаходзіцца кавярня “Бульбяная”. Пры ўваходзе на сцяне вывешана керамічная пліта-карта Беларусі і побач змешчаны надпіс-інфармацыя пра час з'яўлення ў нас бульбы. Ён сцвярджжае, што гэтая культура на Беларусі ўведзена ўказам расейскага цара Пятра I.

У 1998 г. на беларускім радыё гучала перадача пра гісторыю кавы. Дыктарка распавяла пра першыя кавярні ў Венецыі і Парыжы 16 ст., заўдала рытарычнае пытанне: “А ў нас?” і сама ж адказала, што, маўляў, цар Аляксей Міхайлавіч любіў “побаловатся кофейком”. У праграме бела-

рускага тэлебачання “Добрай раніцы, Беларусь” 15 ліпеня 1999 г. вядучая апавядала пра гісторыю беларускай пошты і між іншымі паведаміла, што “паштальён па зямлі Беларусі крочыць з 1647 г., бо менавіта тады была створана ямская служба”. (Для даведкі: першая рэгуллярная паштовая сувязь на нашых землях пачалася амаль на стагоддзе раней і без усялякай сувязі з расейскай ямской службай). Гэта ўсё пішуць і кажуць людзі з вышэйшай адукцыяй, а што казаць пра большую частку грамадства ?!

Мы, прафесыйныя гісторыкі, не ў стане пераламіць і выдаліць з грамадскай свядомасці нават такія відавочныя і бессаромні фальшывыя стэрэатыпы. Можам толькі канстатаваць, што ўплыў каланіяльнай гістарыграфіі на масавую свядомасць беларусаў лакуль непараўнальная мацнейшы, чым гістарыграфіі нацыянальнай. Адсюль ў значнай ступені вынікае палітычная сітуацыя ў краіне. Хто ведае, калі б, напрыклад, выкладчыкі з гістфаку Магілёўскага педінстытуту выкладалі студэнту Лукашэнку трохі прадзівай гісторыі Беларусі, то можа зараз усёй краіне, у tym ліку, і яе гісторыкам жылося б лягчэй.

Самае небяспечнае, трывожнае і прыкрае тое, што мы не маєм рэальнага аўтарытэту і ўплыву нават сярод нацыянальнай свядомай часткі грамадства, нашай галоўнай сацыяльнай апоры, без узаемасувязі з якой мы не зможем існаваць. Там нашая аўдыторыя, нашыя чытачы, пакупнікі нашых кнігай, там вырастает нашая змена. Аднак беларускія грамадзяне-патрыёты часцей давяраюць не нам, а, напрыклад, працам Міколы Іванавіча Ермаловіча, якога пры ўсёй павазе нельга залічыць да прафесыяналу. Газета “Наша Ніва” ў апошнія месяцы мінулага году надрукавала спіс 100 лепшых беларускіх кнігай 20 ст., сярод якіх нямала твораў на гістарычную тэматыку. Але паглядзіце, ці шмат там працаў прафесыйных гісторыкаў? Не, літаральна адзінкі. Затое прысутнічаюць кнігі Ермаловіча, Мялецкі (пра Армію Краёву), Чаропкі і т.п.

Фрагментарнасць, праблема суб'ектнасці беларускай гістарыграфіі і, як вынік, **парушэнне сістэмнасці** гістарычнай асветы грамадства прыводзяць да сумнай канстатациі - **беларускай гістарычнай навукі як самастойнай з’явы не існуе**. Пакуль што мы маєм толькі яе фрагменты.

Ці стануць фрагменты сістэмай залежыць у першую чаргу ад нас саміх. Лічу, што самыя сур’ёзныя нашыя праблемы выкліканыя не знешнімі абставінамі, а палягаюць у вобласці псіхалогіі. Надалей застаецца актуальным сіндром падвоенай свядомасці як цяжкая спадчына савецкіх часоў, калі думалі адно, гаварылі другое, а рабілі трэцяе. Таму нам і не вераць.

Другі комплекс – спадчына камуністычнай сістэмы – гэта прызвычаенасць і цярпімасць да заніжанага ўласнага грамадска-сацыяльнага статусу, да амаль поўнай залежнасці гісторыка ад дзяржапарату. Урэшце мы павінны ўсвядоміць і пераканаць спачатку самых сябе, а потым ужо іншых, што мы – інтэлектуальная эліта грамадства, што ніхто лепш за гісторыкаў-прафесіяналаў не вызначыць, як пісаць гісторыю гэтай краіны. Ніхто акрамя нас самых не зможа акрэсліць прыярытэты нашай дзейнасці і галоўныя накірункі развіцця гістарычнай навукі.

Дзяржаўныя органы кіравання гістарычнай навукай, як, напрыклад, ВАК, у якія таксама ўваходзяць гісторыкі, сёння не могуць намі кіраваць. З аднаго боку, яны зноў становяцца ідэалагічнымі прыдаткамі дзяржапарату, мабілізаванымі да рэалізацыі бягучых задачаў палітыкі. З другога – аказаўся няздольнымі не толькі да абароны наших інтарэсаў ды выпрацоўкі стратэгіі развіцця гістарычнай навукі, але нават да элементарнай каардынацыі навуковай дзейнасці.

Не адмаўляючыся ад контактаў з гэтымі органамі, нам неабходна арганізавацца самім. Відавочна, патрэбна арганізацыя, але не такая як існуючая толькі на паперы Асацыяцыя беларускіх гісторыкаў.

Патрэбна:

- арганізацыя, здольная рэальна дапамагчы гісторыку ў навуковай працы і даць яму абарону, у тым ліку і абарону сацыяльнью;
- арганізацыя са сваім выразным тварам, па якому нас будуць пазнаваць і аддзяляць ад гісторыкаў-пропагандыстаў;
- арганізацыя, якая будзе ў стане ўплываць на выпрацоўку і рэалізацыю стратэгіі развіцця гістарычнай навукі ў краіне, захоўваць і бараніць незалежнасць навукі ад дзяржаўных органаў пры самых розных палітычных ситуацыях і ўладах. Кіруючыя эліты амаль у кожнай краіне з таталітарным мінульым імкнуща выкарыстаць гісторыкаў для рэалізацыі сваіх актуальных палітычных задачаў, якія не заўсёды адпавядаюць стратэгічным інтарэсам краіны.

Спробай стварэння такой арганізацыі з'яўляецца Беларускае Гістарычнае Таварыства, на з'езд якога 20 студзеня запрашаюцца ўсе прысутныя.

Ад нас саміх у першую чаргу залежыць, ці здолеем мы ацаліць і напоўніць жыщёвай сілай беларускую гістарычную навuku, ці стануць фрагменты сістэмай. Ад нас залежыць, ці будуць у нас чытачы, без якіх, як вядома, праца гісторыка не мае сэнсу. У значнай меры ад нас залежыць, ці будзе існаваць гэтая краіна і, нарэшце, ці будзем мы мець у ёй сваё годнае месца.

ДА ПЫТАННЯ ПРА ЗНАЧЭННЕ ЗМЕНЫ ПАРАДЫГМАЎ ДЛЯ ГІСТАРЫЧНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ

Традыцыйная навука гісторыя (гісторыяграфія) – гэта, перш за ўсё, эмпірычна гісторыя, цэнтрам увагі якой з'яўляеца дакладнае веданне фактаў. Гэты фактар абумовіў пэўнае адчужэнне гісторыкаў ад тэорыі. Сваю ролю ва ўзнікненні падазронасці да ўсякага роду тэарэтызовання адыграла і тое, што айчынна гісторычная навука доўгі час развівалася ва ўмовах рэпрэсіўнага навязвання адзінага падыходу. Але ж гісторыкі і зараз абапіраюцца на пэўныя тэарэтычныя падыходы, нягледзячы на тое, усведамляюць яны гэта ці не. Між тым неабходнасць такога ўсведамлення дыктуеца сучасным станам навукі, які можна ахарактэрызаваць як сітуацыю суіснавання канкурэнтных парадыгмаў гісторычных ведаў.

Як вядома, у кнізе “Структура навуковых рэвалюций” Т.Кун (1962) прапанаваў тэзіс пра тое, што прагрэс у навуцы адбываецца не ў выглядзе накалення фактаў і новых ведаў, а пры дапамозе рэвалюцыйных пераваротаў, якія ўяўляюць сабой змену “нормальнай навукі” новымі “парадыгмамі”. Існуе шмат азначэнняў парадыгмы, але часцей за ўсё яна разумеецца, як тое, што ўключае базавыя перадумовы, важнейшыя пытанні, якія павінны быць вырашаныя, даследчыцкія тэхнікі і прыклады таго, якім павінна быць навуковае даследаванне. Агульнаядома таксама, што парадыгматычныя змены ў навуцы носяць больш сацыяльны, чым навуковы характар і пачынаюцца з пашырэння спіску проблемаў, якія падлягаюць вырашенню. Менавіта такім чынам пачынаеца змена фундаментальных паняццяў у навуцы¹. З гэтага пункту гледжання факт змены парадагмы ў гісторыяграфіі здаецца бяспрэчным. Пры гэтым дысцыплінарныя матрыцы (тэарэтычныя і метадалагічныя падыходы) не змяняюць адна адну, а накладваюцца, суіснуюць. Такое функцыянованне канкурэнтных набораў у гісторычнай навуцы з'яўляеца хутчай правілам, чым выключэннем.

Парадыгма выяўляеца ў тэорыі і метадзе². У кожнай навуцы змена парадыгмаў ці іх суіснаванне робіць неабходным распрацоўку агульных і

¹ Тулмин С. Концептуальные революции в науке // Структура и развитие науки: Сб. ст. под общ. ред. Б.С. Грязнова. Москва, 1978. С.177, 178-189.

² Тэорыя - пэўная кагнітыўная мадэль аб'екта, якая задавальняе “знешнія” (верыфікаванасць/фальсіфікаванасць, апісальная і тлумачальная адэкватнасць) і “ўнутраныя” (самаўзгледненне, экспліцітыўнасць) критэрыі; сукупнасць уяўленняў пра тое, як усталяваліся і функцыянуюць аб'екты (апісанне), звычайна дапаўняеца ўяўленнямі пра тое, чаму яны ўсталяваліся і функцыянуюць менавіта так, а не інакш (тлумачэнне). Метад - агульнапрызнаны сродак атрымання адказаў на фіксіраваны набор пытанняў пра канкрэтныя аб'екты з шэрагу ахопленых тэорый. (Паршин П.Б. Теоретические перевороты и методологический мятеж в лингвистике XX века // Вопросы языкоznания. 1996. № 2. С. 19-42).

прыватных праблемаў эпістэмалогіі. Пільная неабходнасць такой распрацоўкі дыктуеца і тым, што эпістэмалогія гісторыі, як і гуманітарных навук наогул, знаходзіцца ў пачатковым стане. Каб пазбыцца метадалагічнай і тэарэтычнай непаўнавартасці, па меркаванню расійскага лінгвіста Р.Фрумкінай, кожная з гуманітарных навук павінна адказаць на наступныя пытанні.

1. Як вылучающа (трэба вылучаць), канструующа (трэба канструіраваць) аб'екты, якімі дадзеная навука аперыруе?
2. Якія метады пазнання вылучаных такім чынам аб'ектаў лічацца (трэба лічыць) дапушчальнымі, а якія – не?
3. Якія метады праверкі правільнасці вынікаў выкарыстоўваюць (павінны выкарыстоўваць) вучоныя?
4. Як сістэматызаваць паняцці дадзенай навуکі, каб забяспечыць магчымасці ўзаемаразумення ў рамках пэўнай навуковай парадыгмы?
5. Якія задачы у рамках навуکі лічацца (трэба лічыць) задачамі, якія падлягаюць вырашэнню?
6. Як трансліраваць вынікі ў навуковы соцыум?³

Адказы на гэтыя пытанні дапамагаюць вызначыць, з аднаго боку, як на самой справе працуяць гісторыкі, а з другога – даюць магчымасць усвядоміць навукоўцам, у рамках якога падыходу яны працуяць. Пакуль што, як адзначыў амерыканскі сацыёлаг Л.Ньюман, “даследчыкі нярэдка не ўсведамляюць, на які з падыходаў яны ў канкрэтным выпадку абапіраюцца. Часцей навукоўцы адчуваюць, што розныя тэхнікі, якія яны выкарыстоўваюць, нясуць на сабе пячатку розных падыходаў”⁴.

Каб нейкім чынам змяніць сітуацыю, у якой апынулася навукоўцы-гуманітары, Л.Ньюман у кнізе “Метады сацыяльных даследаванняў: якасны і колькасны падыходы”⁵ сформуляваў пытанні, на якіх, па яго меркаванню, грунтуюцца вылучэнне асноўных падыходаў у гуманітарных навуках⁶.

³ Фрумкіна Р.М. Теории среднего уровня в современной лингвистике // Вопросы языкоznания. 1996. № 2. С. 55-67.

⁴ Цыт. па: Фрумкіна Р.М. Теории среднего уровня в современной лингвистике // Вопросы языкоznания. 1996. № 2. С. 133.

⁵ Newman L.W. Social research methods: qualitative and quantitative approaches. Boston, 1991.

⁶ Гэтыя прынцыпавыя пытанні наступныя: 1. Чаму наогул трэба праводзіць даследаванне? 2. Якая прырода сацыяльной рэчаіснасці? 3. Якая прырода чалавечай істоты? 4. Што ўяўляюць сабой адносіны паміж навукай і цвярдым розумам (здравым сэнсам)? 5. З чаго ў навуцы складаецца тлумачэнне і тэорыя? 6. Як вызначыць ісціннасць ці памылковасць таго ці іншага тлумачэння? 7. Што трэба разумець пад відавочнасцю, а што - пад інфармацый фактычнага характару? 8. Як уваходзяць у навуку сацыяльныя і палітычныя каштоўнасці? (Ньюман Л. Значение методологии: три основных подхода // Социологические исследования. 1998. № 3. С. 122-134.)

Трэба адзначыць, што вылучаныя Л.Ньюманам на гэтай аснове падыходы могуць лічыцца спрочнымі, але іх метадалагічная і эўрыстычная каштоўнасць відавочная. Амерыканскі даследчык дае падрабязную і вельмі карысную для гісторыкаў хараکтарыстыку трох вылучаных ім падыходаў: пазітывізму (лагічны эмпірызм, канвенцыяналізм, натуралізм, біхевіярызм і г.д.); падыходу, заснаванага на “разуменні” (“Verstehen”) (герменэўтыка, фенаменалогія, этнаметадалогія і г.д.); структуралізму. Асобна, вельмі коратка і крытычна ён ахарактарызуваў постмадэрнізм як новы падыход, які “зруйнаваў сістэматычнае эмпірычнае даследаванне”⁷. З пунктаў гледжання вядомага сацыёлага можна пазнаёміцца ў вышэйназваным і ўжо цытаваным артыкуле, і няма сэнсу спыняцца на гэтым больш падрабязна. Адзначу толькі, што Л.Ньюман не зусім аргументаваў разводзіць постмадэрнізм і постструктуралізм, уключаючы апошні ў рамкі структуралісцкага падыходу.

Як ужо адзначалася, у сучаснай гісторычнай науцы няма адзінага абаліутнага падыходу да даследуемай рэальнасці. Трэба разам з тым адзначыць, што, нягледзячы на наяўнасць розных тэхнікаў і падыходаў, разнавіднасцю прафесійнай ідэалогіі гісторыкаў і ў нашыя дні застаецца гісторызм⁸. Некаторыя даследчыкі нават разглядаюць яго ў якасці дысцыплінарнай матрыцы⁹.

Але ў апошнія дзесяцігоддзі прынцыпавыя змены адбываюцца і ў рамках гэтай ідэалогіі. У гісторычнай науцы набывае вядомасць г.зв “новы гісторызм” (у літаратуразнаўстве – “новы літаратурны крытыцызм”), звязаны з пашырэннем постмадэрнісцкай ідэалогіі¹⁰.

⁷ Ньюман Л. Значение методологии: три основных подхода // Социологические исследования. 1998. № 3. С. 134.

⁸ Існуе шмат азначэнняў гэтага паняцця (гл., напр.: Бон Т. Историзм в России? О состоянии исторической науки в XIX столетии // Отечественная история. 2000. № 4. С. 121-128), але ў самым шырокім сэнсе гісторызм увасабляе наступныя прынцыпы: усведамленне розніцы паміж мінулым і сучасным, улік гісторычнага канцэпту, разуменне гісторыі як працэса (Тош Д. Стремление к истине, как овладеть мастерством историка. Москва, 2000. С. 11-33)

⁹ Бон Т. Историзм в России? С. 122.

¹⁰ Тэарэтычнай асновай гэтай ідэалогіі паслужылі галоўным чынам працы французскіх постструктуралістаў. Сучасная заходняя класіфікаторы філософскіх накірункаў адносяць постструктуралізм да агульнага накірунку “крытыкі мовы”. Калі класічная філософія займалася ў асноўным проблемай пазнання, г.зн. адносінамі паміж мысленнем і роачыннасцю, то практычна ўся заходняя навейшая філософія перажывала своеасаблівы “паварот да мовы” (the linguistic turn). У цэнтр увагі ставіцца праблема мовы, а пытанні пазнання і сэнсу набываюць чыста моўныя хараکтар. Пад уплывам гэтай тэарэтычнай арыентацыі ва ўсе сферы гуманітарнай думкі стаў пранікаць мастацкі спосаб мыслення, калі наўковы аналіз пачынае афармляцца па законах мастацкай творчасці, як наратыв, г.зн. апавяданне з усімі ўласцівасцямі і прыкметамі белетрыстычнага твору. Разам з гэтым умацоўваецца прынцып метадалагічнага сумнення у адносінах да ўсіх пазітыўных ісцінаў, разлітыўізм і скептыцызм. (Падрабязней пра гэта гл., напр.: Ильин И.П. Постмодернизм от истоков до конца столетия: эволюция научного мифа. Москва, 1998; Яго ж. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. Москва, 1996).

Новы гісторыцызм, як адзначыў Дж.Ігерс, прыняў постмадэрнісцкую літаратурную тэорыю (пра цэнтральную ролю мовы і яе “непразрыстасці”) і антрапалагічныя канцэпцыі культуры, як сімвалічнай сеткі значэнняў¹¹. Важнае значэнне для “новага гісторыцызму” мела таксама выдзяленне Х.Уйтам літаратурных умоўнасцяў, якія закладзены ў гісторычным творы¹². З пункту гледжання новай ідэалогіі цэнтр увагі гісторыкаў перамяшчаецца з самога мінулага на неадпаведнасць паміж мінулым і сучасным, паміж мовай, якой мы карыстаємся, калі гаворым пра мінулае і самім мінутым¹³. Такім чынам, заваstraеца прынцыповае паляжэнне традыцыйнага гісторыцызму пра розніцу паміж мінулым і сучасным. Разам з тым харктэрнае для гісторыцызму паняцце кантэксту замяняеца паняццем інтэртэктуальнасці. Кожны тэкст з’яўляеца часткай дыскурсу ці масіва моўнай практыкі, а ўяўленне пра гісторычны працэс замяняеца ўсведамленнем гісторычнага мінулага як набору фрагментаў.

У дачыненні да “новага гісторыцызму” і постмадэрнізму, якія дыктујоць новыя ўзоры і формы даследаванняў, гісторыкі павінны ставіць пытанні:

1. Якія мадэлі гісторычных аб'ектаў, іх набудовы і функцыяновання адпавядаюць дадзенаму падыходу?
2. Які набор пытанняў адпавядае дадзенаму падыходу?
3. Якім способам атрымліваюцца адказы на гэтыя пытанні?
4. Ці існуе рэальная метадалогія “новага гісторыцызму”?
5. Калі існуе, то як з ёй пазнаёміцца?
6. Ці магчыма “навучыцца” працэдурам, напрыклад, дыскурсійнага аналізу¹⁴ і дэканструкцыі?

Самым важным тут з’яўляеца ўсведамленне таго, якія канкрэтныя навуковыя працэдуры вынікаюць з новага падыходу. Толькі ў гэтым выпадку новы падыход будзе не проста дэкларацыяй, а сапраўднай метадалагічнай асновай даследавання.

¹¹ Iggers G.G. Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge. Hanover, 1997. P.11, 15

¹² White H. Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore and London, 1973; Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism. Baltimore and London, 1978; The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation. Baltimore and London, 1987; Figural Realism. Studies in the Mimesis Effect. Baltimore and London, 1999.

¹³ Анкерсміт Ф.Р. Историография и постмодернизм // Современные методы преподавания новейшей истории. Москва, 1996. С. 145-161.

¹⁴ “Дыскурс – произвольный фрагмент текста, состоящий более чем из одного предложения или не-зависимой части предложения. Часто, но не всегда концентрируется вокруг некоторого опорного концепта; создаёт общий контекст, описывающий действующие лица, объекты, обстоятельства, времена, поступки и т.п., определяясь не столько последовательностью предложений, сколько тем общим

Такая спекулятыўная метадалогія павінна дапаўняцца крытычнай - аналізам рэальныя сукупнасці гісторычных працаў, гзн. трэба вылучаць перадумовы, якімі неяўна карыстаюцца ў эмпірычным даследаванні і выяўляць, ці няма ў гэтых перадумовах унутраных супяречнасцяў, наяўнасць якіх абясцэньявае вынікі даследавання¹⁵.

Толькі тады, калі адпаведны перагляд крытэрый і сацыяльна-прафесійных умоваў адбудзецца ў нашай гісторычнай навуцы, можна будзе спадзявацца, што айчынныя гісторыкі ўсвядомяць наступную простую ісціну. Тэарэтызаванне ў гісторыі зусім не азначае пакланенне марксісцкім або якім-небудзь іншым дагматам праз гвалт над фактамі, не азначае таксама безадказнага ”лунання” над фактамі ў спекулятыўным духу ці ў камбінаванні дыскурсаў. Наадварот, тэарэтызаванне можа стаць узыходжаннем да новага бачання так любімых гісторыкамі фактаў, якое, аднак, фактамі, можа быць і авергнута, што, у сваю чаргу, адкрывае шлях да больш дакладнага ўяўлення пра мінулую рэчаіснасць.

для создающего дискурс и его интерпретатора миром, который “строится” по ходу развертывания дискурса. Это точка зрения “этнографии речи”. Исходная структура для дискурса имеет вид последовательности элементарных пропозиций, связанных между собой логическими отношениями конъюнкции, дизъюнкции и т.п. Элементы дискурса: излагаемые события, их участники, перформативная информация и “не-события”, т.е. а) обстоятельства, сопровождающие события; б) фон, поясняющий события; в) оценка участников событий; г) информация, соотносящая дискурс событиями” (Англо-русские термины по прикладной лингвистике. Вып. 2. Методы анализа текста // Всесоюзный центр переводов. Тетрадь новых терминов. Москва, 1982. Вып. 39. С. 7); Дискурс – связный текст в совокупности с экстралингвистическими (прагматическими, социокультурными, психологическими и др. факторами); текст, взятый в событийном аспекте; речь, рассматриваемая как целенаправленное социальное действие, как компонент, участвующий во взаимодействиях людей и в механизмах их сознания (когнитивных процессах). “Дискурс – речь, погруженная в жизнь.” Дискурс понимается как последовательность речевых актов. (Лингвистический энциклопедический словарь. Москва, 1990).

¹⁵ Лооне Э. Современная философия истории. Таллин, 1980. С. 34

Андрей Киштымов (Минск)

ПРОБЛЕМЫ ИСТОРИИ ЭКОНОМИКИ БЕЛАРУСИ 19 – НАЧАЛА 20 в. В БЕЛОРУССКОЙ СОВЕТСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Обращение к истории экономики не замкнуто в рамках локальной исторической проблемы, интересной лишь для небольшой группы специалистов-историков, а является, пожалуй, обязательным для всех, кто задумывается над секретами функционирования экономических механизмов. Другими словами, сколько существует экономическая мысль, столько существует и история экономики. Каждый экономический вывод и совет, первое внятное объяснение экономических реалий, есть одновременно и обобщение прошлого.

“Дабрабыт дзяржавы трывмаецца на працавітасці яе Гаспадара і ўсіх яго падданых. Гэтае сцверджанне праверана досведам, а старажытная і новая гісторыя яго толькі падмацавалі”¹, - этими словами наш земляк Степан Михал Аскерка начинает свои советы королю Пруссии. Апеллировали к экономической истории и те, кто задумывался о проблемах экономики Беларуси в 19 и начале 20 в. Проверка их взглядов на соответствие теории марксизма-ленинизма сделана в монографии В.Н.Бусько “Экономическая мысль Белоруссии середины XIX – начала XX в.: Очерки” (Минск., 1990)². Нетрудно догадаться, что такую проверку они не выдержали.

А что же сами экзаменаторы? Как известно, классики марксизма-ленинизма постоянно обращали внимание на вопросы экономического развития и оставили после себя обобщающие труды в этой области. Но как раз некритическое восприятие этих работ и взглядов, выраженных в них, надолго сковало творческую инициативу отечественных историков, чьи достижения во многом сводились к поиску новых исторических фактов-иллюстраций к ранее созданным схемам, возведенным в ранг официальных исторических доктрин. И если примерно до середины 30-х гг. в исследованиях (работы М.В.Довнар-Запольского, А.Цвикевича, А.Смоляча, Д.Дудкова, К.Кернажицкого) еще можно найти следы самостоятельного осмысления историко-экономических проблем, что им и было поставлено в вину органами идеологического и репрессивного подавления, то затем белорусская историография, находясь на периферии советской исторической науки, занималась адаптацией белорусской истории

¹ Аскерка С.М. Неабавязковы план дзеяліа найхутчэйшага асваення пусткавых земляў у Брандэнбургскай марцы. Мінск, 1995. С. 11.

² Бусько В.Н. Экономическая мысль Белоруссии середины XIX - начала XX в.: Очерки. Под. ред. М.В.Научителя. Минск, 1990.

к официальному курсу истории СССР, определенному, в свою очередь, “Кратким курсом истории ВКП(б)”.

Такое положение объективно сводило труд историка до роли регистратора исторических фактов, иллюстрирующих официальную доктрину. Работы белорусских советских историков могли отличаться богатым фактическим материалом (хорошие тому примеры – монографии М.Ф. Болбаса или В.П. Панютича), но в них отсутствовало понимание самого хода истории. Они отражали исторические итоги, бесспорные сами по себе, а не исторические процессы. Кроме того, национальные, вернее сказать, республиканские историографии развивались под прессингом трудов историков из общесоюзного центра. Общесоюзные, общеимперские, исторические тенденции обязательно должны были присутствовать в истории каждого народа, и если эта история им не соответствовала, то именно она оказывалась проигравшей стороной. Естественно, что вести разговор о национальной исторической модели экономического развития в таких условиях было невозможно. В конечном итоге, все многообразие истории было сведено к поиску предпосылок победоносной социалистической революции, и советские историки экономики немало в этом преуспели.

Дело доходило до абсурда. Понятно, что именно этим обязан был заниматься И.И. Саладков в своей монографии “Социально-экономическое положение Белоруссии до Великой Октябрьской социалистической революции. (Конец XIX – начало XX в.)” (Минск, 1957). Однако ведь и Х.Ю. Бейлькин монографию “Сельскохозяйственный рынок Белоруссии 1861 – 1914 гг.”, то есть вполне конкретное историко-экономическое исследование, был вынужден завершить ритуальной фразой: “Развитие сельскохозяйственного рынка свидетельствовало об укреплении капиталистических отношений в земледелии и животноводстве Белоруссии, что в свою очередь создавало объективные предпосылки для буржуазно-демократической революции и ее перерастании в социалистическую”³.

Но даже и на этом фоне своеобразными реликтами свободной исторической мысли выделялись труды Н.Н. Улащика⁴ и серия статей В.В. Тимошенко⁵.

³ Бейлькин Х.Ю. Сельскохозяйственный рынок Белоруссии 1861-1914 гг. Науч.ред. М.О. Бич. Минск, 1989. С. 238.

⁴ Об этом подробнее см.: Киштымов А.Л. Исторические особенности экономического развития Беларуси XIX века в научных трудах Н.Н. Улащика // М.М. Улащык і праблемы беларускай гісторыяграфіі, краіназнаўства і археаграфіі (да 90-х угодкаў вучонага). Мінск, 1997. С. 136-144.

⁵ Тимошенко В.В. Роль банков в льноторговле дореволюционной Белоруссии (1900-1914 гг.) // Вопросы развития народного хозяйства Белоруссии и Прибалтики. Минск, 1963. С. 151-158; Она же. Была ли

Итог не утешает. Целый ряд принципиальных вопросов экономической истории Беларуси конца 18 – начала 20 в. по-прежнему остаётся в разряде дискуссионных или вообще не изученных тем. Так, отсутствуют обобщающие работы по истории внутренней и внешней торговли Беларуси, развития путей сообщения и транспорта, истории промышленного переворота и научно-технических проблемах экономики. Более того, проблемы казалось бы окончательно и бесповоротно решенные белорусской советской историографией, сегодня уже не выглядят таковыми и стремительно перешли в число важных и актуальных исследовательских задач.

Взялись ли сегодня представители советской школы белорусской экономической истории за разборку этих, по сути созданных ими самими исторических завалов, порожденных идеологическими запретами? Увы, недавняя журнальная полемика Х.Ю.Бейлькина и В.П.Панютича по существу свелась к спору о том, кто более точно цитирует В.И.Ленина, и кто, пользуясь белорусским историческим материалом, способен более правильно интерпретировать его взгляды⁶.

Впрочем, я вполне сознательно стремлюсь избежать здесь биобиблиографического подхода и не хочу превратить свое выступление в оценочный перечень имён и названий работ. Большой смысл сегодня имеет разговор о проблемах. Мне не хотелось бы так же свести свои размышления к заключению: до сих пор все было не то и не так. Ведь в принципе именно такая формулировка слишком близка к общей смысловой нагрузке всей советской историографии. Нет ничего более печального, чем пинать ногой дохлого льва. Поэтому мне, как вероятно и другим участникам конференции, следует не только найти какой-то баланс между негативом и позитивом, но и сказать о том, что отсутствовало в белорусской советской историографии о том, что, в силу вышеуказанных причин, и, в первую очередь, внеисторического идеологического пресса, под давлением которого работали и работают историки, пока не становилось предметом исторического исследования.

На мой взгляд, ключевое слово для белорусской историографии последнего десятилетия есть *реабілітация*. Причем реабилитация не только в узком значении этого слова как конкретное явление в жизни

Белоруссия при царизме колонией в экономическом смысле? // История СССР. 1965. № 1. С. 38-50; Она же. Кредитная система Белоруссии в начале XX в. // Исторические записки. Москва, 1965. Т. 78. С. 63-84.

⁶ См.: Бейлькін Х. Да пытання аб фермерах і кулаках на Беларусі (другая палова XIX - пачатак XX ст.) // Беларускі гістарычны часопіс. 1994. № 4. С. 70-76; Панюціч В. Да ацэнкі некаторых проблем аграрнай гітары Беларусі перыяду капіталізму // Беларускі гістарычны часопіс. 1997. № 3. С. 51-57.

советского общества, а реабилитация в самом широком понимании как реабилитация тем и форм организации исторической науки. Добавим, что ход исследований по истории репрессий/реабилитации в советском обществе для белорусской историографии последних лет сыграл роль своеобразного индикатора. Появление публикаций о сталинских репрессиях означало сигнал: теперь и о других проблемах нашей истории можно говорить вслух. Как, впрочем, и сворачивание работ по этой тематике, известные нам заморозки после оттепели, пройдя проверку боем, в том числе и на судебных процессах о “фальсификаторах дела Ленина-Сталина”, означали не только реанимацию старых взглядов на эту важную, но, все-таки достаточно локальную на фоне всего исторического процесса тему, но и возвращение на современном этапе развития белорусского общества к старому методу “держать и не пуштать”. Не пуштать в архив, не пуштать в командировку, не пуштать на административные должности в исторической науке, держать подальше от государственного печатного станка, от государственной системы стимулирования науки, подальше от “тлетворного влияния Запада”, причем не только тогда, когда этот Запад заокеанский, но даже если это ближайшие “соседи по разуму” (например, Польша).

Но вернемся к понятию реабилитации, как общему определителю позитивных процессов в белорусской исторической среде последнего десятилетия. Это была и есть реабилитация имён, тем и форм организации исторической науки. Реабилитация имён включает не только показ действовавших в истории лиц, на имена которых ранее было наложено идеологическое табу, но и реабилитацию историков, в том числе и запоздалое открытие исторической науки белорусской эмиграции. Реабилитация тем – это и новое прочтение старых. Самый яркий тому пример – проблема Великого Княжества Литовского. Это и реабилитация, по сути находившихся долгое время под запретом, исторических научных дисциплин, таких как генеалогия или конфессиональная история. По большому счету – это разгосударствление истории, реабилитация свободной исторической мысли, в том числе и исторического информационного пространства: проведение негосударственных научно-информационных мероприятий и несанкционированное “сверху” участие в зарубежных инициативах такого рода, появление негосударственных исторических изданий, причем и на периодической основе, что выводит белорусскую историческую науку на качественно новый уровень.

Теперь о своем, об историко-экономическом. Если говорить о реабилитации тем, то главной такой темой является история собственности и история рынка и рыночных отношений во всем их многообразии и всех проявлениях.

А рядом идет персонификация экономической истории. Разговор историка о предпринимательстве означает не просто показ человеческого лица экономики, не просто перечисление имен тех, кто ее делал, но и вообще, пожалуй впервые, попытка сделать их, если не такими же героями Беларуси, как князья, полководцы, президенты, религиозные и культурные деятели, то хотя бы поставить их в общий ряд исторических личностей Беларуси

Персонификация экономики, до сих пор неизвестная в белорусской историографии, вместе с тем означает и решение проблемы, которую не под силу решить экономистам и которая нуждается в исторических подходах и инструментарии историка.

В заключение о том, что могло бы, на мой взгляд, стать конкретными перспективными темами исследований, которые в итоге имели бы значение не только для белорусских историков, но и для всего белорусского общества.

Во-первых, это разговор об экономических достижениях Беларуси. Да, именно так, *экономические достижения*. Ситуация сложилась такая, что именно с точки зрения “топов”, вершин, достижений, мы ведем разговор о белорусской культуре со времён Кирилла Туровского и Ефросиньи Полоцкой, с тех же летописных времен говорим о политической истории Беларуси и на протяжении всего полотна социально-культурной истории ищем в первую очередь яркие, светлые, а не темные краски, пытаемся говорить о победах, а не о поражениях. Зато в экономической истории по-прежнему скованы парадигмой – все экономические достижения Беларуси связаны с советской властью: “Шлях беларускага народа ў савецкі час быў складаным і цяжкім, хаяц яго працоўныя намаганні, як зайдёды, былі самаадданымі, а плён значны [...] У гісторыі Савецкай Беларусі, як усяго СССР, было нямала пазітыўных момантаў. Гэта імкненне да сацыяльнай абароны насельніцтва, дзяржаўнае планаванне найбольш важных эканамічных праграм, урадавы кантроль над развіццём прыярытэтных галін эканомікі, што дазволіла стварыць значны эканамічны, навуковы і культурны патэнцыял, выкананы важныя сацыяльныя праграмы. Шмат што з гэтага страчана цяпер, у час

радыкальных пераутварэнняў”⁷. Я цитирую “Нарысы гісторыі Беларусі”, не самое старое и не самое худшее издание обобщённого курса белорусской истории.

Как видим, формула “советская власть равна экономическому позитиву” жива, причем раз за разом она подается так: героическим трудом восстановили экономический потенциал. Вот оно достижение, вот она цель: восстанавливать утраченное. Кстати, в этом же русле лежат и современные идеологические установки белорусского руководства. При этом никто не хочет замечать изначального парадокса: если первый белорусский (читай, советский) экономический успех – это восстановление народного хозяйства после гражданской войны, то значит не таким уж плохим было это довоенное хозяйство. Ведь даже спустя более десяти лет, по положению на 1926/27 гг., показатели его уровня производства нам предлагаются считать той точкой отсчета, выход на которую равен достижению⁸. Я уже не говорю об устойчивой советской моде сравнения с 1913 г.

Так какими же были, и, главное, **как** были получены те экономические достижения, возвратом к которым или превосходством над которыми гордилась советская власть? Вопрос пока остается открытым, хотя его исследование неизбежно заставит историков поразмыслить и над более широкими и не менее острыми проблемами, в частности, над периодически возникающим в общественном сознании вопросом, который в предельно острой форме может звучать так: “Была ли Беларусь колонией? Или это Северо-Западный край? Или, как минимум, национальный регион?”

Вторая, на мой взгляд, перспективная тема – история городов Беларуси, или *история урбанизации Беларуси*. Недавняя монография Захара Шибеки “Гарады Беларусі (60-я гады XIX – пачатак XX стагоддзя)”⁹ не только явилась примером фундаментального исследования на эту тему, новой классикой белорусской историографии, но и как бы повисла в пустоте, которая окружает рамки избранного исследователем периода. В этой пустоте звездами разной величины мерцают отдельные работы Лысенко, Штыхова, Тарасова, Кравцевича, Мелешки, Копысского, Грицевича, Чепко, Лютого о городах Беларуси, но это лишь звезды и

⁷ Нарысы гісторыі Беларусі: У 2 ч. Пад рэд. М.Касцюка. Мінск, 1995. Частка 2. С. 507, 510.

⁸ Нарысы гісторыі Беларусі: У 2 ч. Пад рэд. М.Касцюка. Мінск, 1995. Частка 2. С. 89.

⁹ Шыбека З.В. Гарады Беларусі (60-я г. XIX - пачатак XX стагоддзя). Мінск, 1997.

звездочки, светлее от них не становится. Нужен дневной солнечный свет. Комплексное, с большим хронологическим периодом исследование по истории белорусского города, которое выйдет за рамки изучения только экономики городской жизни, ждет своего часа.

Я думаю, что история еще не заняла надлежащего ей места в системе гуманитарных наук. Как не преодолено и деление наук на “точные” и неточные. Как нет понимания простой истины: все науки точны ровно настолько, насколько точен исследователь. Только такой подход позволяет воссоздать адекватную и объективную картину прошлого и даёт возможность историку выполнить роль последней экзаменующей инстанции в гуманитарных науках и обществе в целом. Вернее даже так: экзаменует история, а историку лишь позволено занести оценку в экзаменационную ведомость.

ГІСТОРЫЯ БЕЛАРУСІ Ў РАННІМ СЯРЭДНЯВЕЧЧЫ: СТАН І ПЕРСПЕКТЫВЫ НАЦЫЯНАЛЬНАЙ ГІСТАРЫЯГРАФІІ

Да пачатку Другой святовай вайны сфармаваліся два накірункі ў айчыннай гісторыяграфіі па проблемах сярэднявечнай гісторыі Беларусі: нацыянальны (Вацлаў Ластоўскі, Усевалад Ігнатоўскі, Мітрафан Доўнар-Запольскі) і марксісцка-ленінскі (Уладзімір Пічэт, Васіль Шчарбакоў, Іосіф Лочмель і інш.). У гэты час былі закладзены метадалагічныя і канцэптуальныя асновы абодвух накірункаў.

Першы нацыянальны накірунак ґрунтаваўся на лепшых здабытках папярэдняй (19 – пачатак 20 ст.) расейскай, украінскай і, часткова,польскай гісторыяграфіі. На жаль, прадстаўнікі гэтага накірунку не стварылі спецыяльных манографічных даследаванняў (на гэта ёсьць шэраг прычынаў), а пакінулі пераважна навукова-папулярную і вучэбную літаратуру¹. Розныя па палітычных поглядах і прафесійнай падрыхтоўцы В.Ластоўскі, У.Ігнатоўскі і М.Доўнар-Запольскі аб'ядноўваюцца ў сваіх падыходах да мінуўшчыны беларускага народа. Народ разглядаецца імі як суб'ект гісторычнага працэсу, г.зн. як творца гісторыі.

Зыходзячы з адзначаных пазіцый, прадстаўнікі нацыянальнага накірунку канстатаўвалі, што беларускі народ меў: 1) сваю адметную ад суседзяў гісторыю; 2) культурныя, этнаграфічныя і моўныя адрознені ад суседніх народаў, а таксама адметны псіхалагічны склад. Прыйрымліваючыся традыцыйнай тагачаснай гісторыяграфіі, яны ў сваіх кнігах аддавалі перавагу даследаванням падзеяў палітычнай і сацыяльнай гісторыі, якія аналізаваліся з пазіцыі суб'екта. Гэта дазволіла выявіць шэраг важных фактараў, якія ўпłyвалі на фармаванне беларусаў у сярэднявечны перыяд: 1) летапісныя плямёны на тэрыторыі Усходняй Еўропы не ўяўлялі сабою адзінага этнаграфічнага цэлага, мелі свае спецыфічныя рысы, што адлюстравалася ў гісторычных і культурных традыцыях; 2) у раннім сярэднявеччы на беларускіх землях паўсталі і функцыянували самастойная дзяржава – Полацкая Русь, са сваёй знешнім і ўнутраным палітыкам; 3) самастойныя дзяржаўныя ўтварэнні на тэрыторыі Усходняй Еўропы часова аб'ядноўваліся супраць знешніх ворагаў і дзеля сумесных

¹ Ластоўскі В.Ю. Кароткая гісторыя Беларусі. Вільня, 1910 (перавыданне. Мінск, 1992); Ігнатоўскі У.М. Кароткі нарыс гісторыі Беларусі. Менск, 1926 (5-е выданне. Мінск, 1991); Доўнар-Запольскі М.В. Гісторыя Беларусі. Мінск, 1994.

гандлёвых аперацый альбо сілай падпарадкоўваліся Кіеву; 4) у 13 ст. Літва і рускія землі Беларусі аб'ядналіся ў адну дзяржаву на чале з князямі-літоўцамі. У гэтай дзяржаве кожная частка мела поўную раўнапраўнасць, што прыносіла ўзаемную карысць.

Ужо В.Ластоўскі, гісторык-самавук, выказаў шэраг важных і актуальных у метадалагічным і канцэптуальным сэнсе думак па гісторыі беларускага народа. Ён першым заўважыў, што тысячагадовая нацыянальная спадчына беларусаў хаваецца за нерасшыфраванымі з часоў сярэднявечча тэрмінамі “рускі” і “літоўскі”. А гэта ўводзіць у зман недасведчаных людзей і нават прафесійных гісторыкаў. Вацлавам Ластоўскім упершыню была паставлена тэза пра рэлігійнае значэнне назваў “РУСЬ, РУСКІ” і ролі працэсу хрысціянізацыі ў пашырэнні гэтых назваў з Кіева на ўсю ўсходнеславянскую прастору². Нацыянальны накірунак працягвалі ў сваіх папулярызатарскіх кнігах Язэп Найдзюк, Вацлаў Пануцэвіч, Паўла Урбан, Янка Запруднік³.

Першую лагічную канцэпцыю раннесярэднявечнай гісторыі Беларусі пабудаваў у сваіх працах Мікола Ермаловіч⁴. Менавіта канцэпцыю, а не проста выказаў адзінкавыя арыгінальныя думкі, меркаванні альбо тэзы, як увесь час сцвярджаюць некаторыя беларускія даследчыкі. Іншая справа, што канцэпцыя Ермаловіча адразніваеца ад агульнапрынятых, створаных пераважна пад палітычным і ідэалагічным уцікам. Сярэднявечную гісторыю Беларусі Мікола Ермаловіч падзяляе на тры перыяды, якія атрымалі назву па галоўных палітычных цэнтрах: Полацкі (9 – першая палова 13 ст.); Новагародскі (сярэдзіна 13 – першыя дзесяцігоддзі 14 ст.); Віленскі (1316-1385 гг.). Ужо ў пачатковых пытаннях генезісу беларускага народу Мікола Ермаловіч прытрымліваўся канцэпцыі славяна-балцкага

² Максімовіч Р. Гістарычнае канцэпцыя Вацлава Ластоўскага ў працах сучасных гісторыкаў // Запісы. Беларускі інстытут навукі і мастацтва. Том 13. New York, 1975. С. 47-56. Сёння, дзякуючы фундаментальнай трывогі польскага медыяўвіста Генрыка Пашкевіча, “Русь” сярэднявечных крыніцаў як канфесіонім трывала замацавалася ў сучаснай еўрапейскай гістарычнай науцы: “The Origin of Russia” (London, 1954), The Making of the Russian Nation” (London, 1963) і The Rise of Moscow’s Power (New York, 1983).

³ Найдзюк Я. Беларусь уchora і сяняння. Частка 1. Ад старажытных часоў да другой сусветнай вайны. Мінск, 1993; Вацлаў Пануцэвіч. З гісторыі Беларусі або Крывічыны Літвы. Том першы. Назовы і археалёгія. Чыкага, 1965; Паўла Урбан. У сувязі з брашурай Л.С.Абэцэдарскага). Мюнхэн, Нью Ёрк, 1972; Янка Запруднік. Беларусь на гістарычных скрыжаваннях. Мінск, 1996.

⁴ Ермаловіч М. Па слядах аднаго міфа. Мінск, 1989; ён жа. Старажытная Беларусь. Полацкі і Новагародскі перыяды. Мінск, 1990; ён жа. Беларуская дзяржава Вялікае княства Літоўскага. Мінск, 2000.

сінтэзу. Масавая славянская каланізацыя тэрыторыі Беларусі на мяжы 6-7 ст., папярэдне заселенай балтамі, выклікала, на думку М.Ермаловіча, “своеасаблівую этнічную рэвалюцыю”, што, ў сваю чаргу, з’явілася пачаткам “самазараджэння беларускага народа і яго самаразвіцця”, які хутчэй за ўсё трэба лічыць “аславяненымі балтамі”, чым “збалтызаванымі славянамі”.

На беларускіх землях да канца I тыс. н.э. сфармаваліся тры ўсходнеславянскія этнічныя супольнасці: крывічы, дрыгавічы і радзімічы. Яны мелі свае тэрыторыі і ў сацыяльна-палітычным сэнсе ўяўлялі сабою саюзы плямёнаў. Менавіта ўзаемапранікненне і змешванне дрыгавічоў, крывічоў і радзімічаў з’явілася самай значнай падзеяй ў этнагенезе беларусаў і фармаванні іх тэрыторыі.

У прынцыповых пытаннях раннесярэднявечнай гісторыі Усходняй Еўропы - генезіс феадальных адносінаў, утварэнне і прырода дзяржавы Кіеўская Русь, этнакультурная характарыстыка насельніцтва гэтай дзяржавы - Мікола Ермаловіч займаў прагрэсіўныя пазіцыі. У адрозненні ад савецкіх марксісцк-ленінскіх гісторыкаў ён быў перакананы, што феадалізм на тэрыторыі Усходняй Еўропы сфармаваўся дастаткова позна, у канцы 11 – 12 ст., таму Кіеўскую Русь цяжка лічыць феадальнай дзяржавай. Больш таго, гэтая дзяржава нагадвала імперыю Карла Вялікага і была штучным і нетрывалям ваянна-адміністратыўным аб’яднаннем. Зразумела, што ў дадзенай сітуацыі не магла сфармавацца і існаваць агульная этнічная супольнасць, якая сярод савецкіх гісторыкаў атрымала назыву “старажытнарускай народнасці” і прызнаеца ім як бяспрэчны факт. Ён адным з першых у сваіх працах развіў думку аб самастойным дзяржаўным існаванні Палацкага княства на працягу амаль ўсёй яго гісторыі. Менавіта палітычная гісторыя Палацкай, Тураўскай, Смаленскай земляў і панёманскіх гарадоў падрабязна і грунтоўна разглядаеца ім як вызначальная для беларускага народа. Таму полацкія князі (Рагвалод, Брачыслаў, Усяслаў) або тураўскія ці панёманскія характарызуюцца М.Ермаловічам больш аб’ектыўна, чым бачылі іх кіеўскія альбо наўгародскія летапісцы. А з другога боку, ваянныя паходы кіеўскіх, наўгародскіх, смаленскіх і галіцка-валынскіх князёў на беларускія землі з’яўляюцца захопніцкімі актамі агрэсіі.

Апошняя дзесяць гадоў з нацыянальных пазіцый праблемы раннесярэднявечнай гісторыі беларускага народа разглядае прафесар Георгі

Штыхаў і частка яго вучняў: Сяржук Тарасаў, Генадзь Семянчук, Ігар Марзалюк⁵, Генадзь Сагановіч⁶, Але́сь Краўцэвіч⁷ і інш.

Другі накірунак беларускай гісторыяграфіі па праблемах ранняга сярэднявечча грунтаваўся на паствуатах ідэалогіі марксізму-ленінізму. Падставай для фармавання марксіцкага тлумачэння храналогіі і сутнасці сярэднявечнай гісторыі народаў Усходній Эўропы стаў шэраг публіцыстычных і палітычных выказванняў Уладзіміра Леніна пра феадалізм на Русі: 1) “... крэпостничество может удержать и веками держит миллионы крестьян в забитости (например, в России с IX по XIX век...)”⁸. Сярод савецкіх гісторыкаў гэта адразу вызначыла 9 ст. як пачатак феадалізма на тэрыторыі Усходній Еўропы, Расейскай імперыі часоў Леніна. 2) Да 11 ст. (да часоў Рускай Праўды) Ул. Ленін адносіў запрыгоньванне свабодных смердаў, станаўленне на Русі феадальных адносінаў⁹. Па гэтай прычыне савецкія гісторыкі вызначалі 11 ст. як час канчатковага фармавання двух антагоністычных класаў – феадалаў-землеўладальнікаў і прыгонных сялянаў; існавання феадальнай дзяржавы, якая прыціскала народ на карысць эксплуататораў. 3) Характарыстыка дзяржавы як “машины для поддержання господства одного класса над другим”¹⁰, дазволіла савецкім гісторыкам кожны сацыяльны пратэст 10-13 ст. разглядаць як класавую барацьбу эксплуатуемых супраць эксплуататораў.

⁵ Штыхаў Г. Насельніцтва зямель Беларусі ў IX – XIII ст. (вытокі беларускай народнасці) // З глыбі вякоў. Наш край. Гісторыка-культуралагічны зборнік. Мінск, 1992. С. 15-40; ён жа. Шматуclideanе грамадства IX – XI стст. і пытанні перыядызацыі раннесярэднявекавай гісторыі Беларусі // Актуальныя пытанні гісторыі Беларусі ад старажытных часоў да нашых дзён. Мінск, 1992. С. 41-53; ён жа. Ранніе сярэднявечча. Пачатак пераходу да класавага грамадства. Узнікненне беларускай дзяржаваўнасці (VI – першая палова XIII стст.) // Нарысы гісторыі Беларусі. У 2-х частках. Ч. 1. Мінск, 1994; Тарасаў С. Палацкае княства ў XI ст. (станаўленне і барацьба за дзяржаўную незалежнасць) // Старонкі гісторыі Беларусі. Мінск, 1992; ён жа. Узнікненне дзяржавы і царквы на Беларусі ў X – XIII стст. // Гістарычная навука і гістарычная адукацыя ў Рэспубліцы Беларусь. Новыя канцэпцыі і падыходы. У 2-х частках Мінск, 1994. Частка 1. Гісторыя Беларусі. С. 34-38; Семянчук Г. Палацкая зямля ў сістэме палітычных адносін Усходній Еўропы IX – XI стст. // Беларусіка 6. Беларусь паміж Усходам і Захадам. Частка 2. Мінск, 1997. С. 10-15; ён жа. Княства Усяслава Брачыславіча “Чарадзея” // Гісторыя і археалогія Палацка і Палацкай зямлі. Палацк, 1998. С. 281-291; Марзалюк Ігар. Да пытання аб этнічнай і палітычнай свядомасці ўсходнеславянскага насельніцтва ў 10 – 13 стст. // Гістарычны альманах. Гародня. 1998. № 1. С. 4-12.

⁶ Сагановіч Г. Палацк і нямецкая калонія на Дзвіне (паводле хронікі Генрыха) // Беларускі гістарычны агляд. 1998, чэрвень. Т. 5. Сыштак 1 (8). С. 3-25; ён жа. Вяртанне ў “Северо-Западны край ?» // Беларускі гістарычны агляд. 1998, снежань. Т. 5. Сыштак 2 (9). С. 457-487.

⁷ Краўцэвіч А. Стварэнне Вілікага Княства Літоўскага. Мінск, 1998.

⁸ Ленин В.І. Полн.собр.соч. Т. 25. С. 237.

⁹ Ленин В.І. Полн.собр.соч. Т. 3. С. 199, 314, 628; Т. 15. С. 131.

¹⁰ Ленин В.І. Полн.собр.соч. Т. 39. С. 73.

Па праўдзе кажучы, у Беларусі да сённяшняга дня развіваецца і прапагандуецца пераважна марксісцка-ленінская канцэпцыя вывучэння сярэднявечнай гісторыі, створаная і замацаваная ў навуцы і адукацыі ў 30-я гады 20 ст. Барысам Грэкавым і яго прыхільнікамі. Сутнасць яе ў tym, што нібыта на тэрыторыі Усходняй Еўропы ўжо ў 9 ст. склайся феадальны спосаб вытворчасці, што прывяло да ранняга падзелу грамадства на два класы – эксплуататарап (князі, баяры, царква, багатае купецтва) і эксплуатуемых (пераважна прыгонныя сяляне і залежныя рамеснікі), утварэння дзяржавы эксплуататарап Кіеўскай Русі (пазней яе назвалі “Стара-жытнай Руссю”) з монастырскім “старожытнарускім народам”, у якой назіраецца перманентная класавая барацьба прыгонных сялянаў у саюзе з бяднейшай часткай гараджанаў супраць сваіх эксплуататарап. Замацаванне грэкаўскай канцэпцыі адбывалася не толькі шляхам акадэмічных дыскусій, але і праз палітычнае і фізічнае знішчэнне апанентаў. Яно было нічым іншым як падмацаваннем гістарычнай навукай тагачаснай палітычнай і ідэалагічнай сітуацыі, створанай Іосіфам Сталіным з хаўруснікамі¹¹. У 30-я гады 20 ст. канцэпцыя Барыса Грэкава была перанесеная на сярэднявечную гісторыю беларусаў і ўкраінцаў, як партыйныя і палітычныя рэкамендацыі па інтэрпрэтацыі мінуўшчыны.

На Беларусі гэтыя рэкамендацыі паспяхова выканалі ўжо ў сярэдзіне 30-х гадоў. У 1934 г. пабачылі свято дзве кнігі акадэміка В.Шчарбакова: “Нарыс гісторыі Беларусі. Ч. I.” і “Класавая барацьба і гістарычнае навука на Беларусі (гістарыяграфічныя нарысы)”; у 1938 г. калектыўны артыкул пад редакцыяй акад. М.М.Нікольскага “Проблемы древней истории Белоруссии”, надрукаваны ў часопісе Вестник древней истории, № 1; у 1941 г. падрыхтаваныя “Нарысы па гісторыі Беларусі” пад кірауніцтвам У.Пічэты. Названыя “творы” зафіксавалі ідэалагічную перамогу вульгарнага марксізму (бальшавізму) ў гістарычнай навуцы савецкай Беларусі. Гэтая перамога была замацаваная таксама фізічным знішчэннем апанентаў (самазабойства У.Ігнатоўскага, рэпрэсаваны В.Ластоўскі і інш.) і нават аднадумцаў (рэпрэсіі супраць Ул.Пічэты, А.Ляўданскага і інш.).

Аўтары названых вышэй “нарысаў” і “калектыўнага артыкула” сфармульявалі, так сказаць “беларускую візію” гістарычнага працэсу на беларускіх землях у сярэднявечны перыяд. Квінтэсэнцыяй яе з’яўляюцца пасутлаты: 1) аб вечным адзінстве беларускага народа з расейскім, які разам

¹¹ Фроянов И.Я. Киевская Русь. Очерки отечественной историографии. Ленинград, 1990. С. 231-246, 254-271.

з украінцамі стваралі “старажытнарускую народнасць” з агульным лёсам і мэтамі барацьбы супраць эксплуататарапу і іншаземных захопнікаў; 2) прыгнечанасці простага насельніцтва Беларусі, якое разам з рускім народам ужо ў сярэднявежчы свядома змагалася супраць эксплуататарапу за “светлую будучыню”, 3) заяваванне беларусамі дзяржаўнасці з’яўлецца вынікам Вялікай каstryчніцкай сацыялістычнай рэвалюцыі. І далей усё як ў Б. Грэкова. Пад чуйным кірауніцтвам КПБ даная гістарычная канцэпцыя была развітая ў працах Л. Абэцэдарскага, а сёння замацаваная ў манографіях і вучэбнай літаратуре аўтарства Я. Новіка і Г. Марцуля, Э. Загарульскага, В. Бандарчыка, П. Лысенкі, І. Коўкеля і Э. Ярмусіка¹².

У гэтых працах аўтары з пазіцыі гісторыкаў-марксістаў займаюцца прыстасаваннем да беларускай фактуры галоўных палажэнняў па гісторыі Усходняй Еўропы 9-13 ст., распрацаваных у 30-50-х гадах Барысам Грэковым, яго паслядоўнікамі і вучнямі. Праўда, часам беларускія аўтары карэктуюць пэўныя тэзы поглядамі і меркаваннямі Л. Чарапніна, М. Ціхамірава, Б. Рыбакова, У. Маўродзіна, якія ў сваіх канцэпцыях адышлі недалёка ад Б. Грэкова. Нельга не адзначыць, што з гэтага таварыства вылучаецца Э. Загарульскі, які глыбока і дасканала ведае летапісны і актавы матэрыял часоў Кіеўскай Русі. Э. Загарульскі з’яўлецца адным з вядучых беларускіх археолагаў-сярэднявежчнікаў, выказаў у сваіх працах шэраг самастойных арыгінальных і цікавых думак па проблемах беларускай гісторыі, да якіх варта прыслушацца.

Даробак сучасных лаяльных да ўладаў беларускіх аўтараў хоць і пазбаўлены цытатаў класікаў марксізму-ленізму, вельмі моцна палітызаваны і ідэялагізаваны. Ужо ў назве кнігі Э. Загарульскага “Заходняя Русь IX-XIII стст.” выкарыстаны штучны тэрмін, які быў харектэрны для расейскай гісторыографіі 19 ст., а пазней пераняты савецкай. Такім чынам, расейская ідэалогія спрабавала чарговы раз падкрэсліць адзінства сярэднявежчнай Русі, якая з 50-х гадоў 20 ст. почала называцца “Старажытная Русь”. Менавіта, вылучэнне адзінства ўсходніх славянаў, як нечага асаблівага, якія аб’ядналіся ў адзіную дзяржаву (“Старажытную Русь”) і ўтварылі адзіны этнас (“старажытнарускую народнасць”) чырвонай лініяй праходзіць праз кнігі большасці афіцыйных гісторыкаў.

¹² Абэцэдарскі Л. У свяtle неабвержаных фактаў. Мінск, 1969; Коўкель І. И., Ярмусик Э. С. История Беларуси с древнейших времён до ХХ в. Мінск, 1998; Загарульскі Э. М. Заходняя Русь IX – XIII стст. Мінск, 1998; Гісторыя Беларусі. У 2-х частках. Частка 1. Ад старажытных часоў – па люты 1917 г. Пад рэд. праф. Я. К. Новіка і Г. С. Марцуля. Мінск, 1999; Бандарчык В. К. Гісторыя этнаграфічнага вывучэння // Беларусы: У 8 т. Мінск, 1999. Т.3.; Лысенко П. Ф. Туровская земля IX – XIII вв. Мінск, 1999.

Такая пазіцыя аўтараў выразна праяўляеца ў іх антынарманізме, антылітоўскасці і антыпольскасці, славянафільстве і “западнорусізме”.

Гэтыя аўтары ўвесь час старанна падкрэсліваюць сваё марксісцкае (матэрыялістычнае) разуменне гісторычнага працэсу. Сімбіёз “заходнерусізму” і марксізму – харацэрная рыса ідэалогіі савецкіх і сучасных лаяльных беларускіх гісторыкаў. Дэкларуючы ў сваіх працах аб'екту́насць, сумленнасць і дакладнасць, яны на самой справе падганяюць факты, высоўваюць дапушчэнні і ствараюць гіпотэзы, якія адпавядаюць пануючай ў дзяржаве палітычнай ідэалогіі.

Трэба прызнаць, што шматлікім і разнастайным праблемам гісторыі беларускага народу 9 – 13 ст. у мінулым стагоддзі было прысвежана вельмі мала спецыяльных працаў. Гэта пераважна вынікі даследаванняў археолагаў Г.Штыхава, Я.Звяругі, П.Лысенкі, Э.Загарульскага, Т.Каробушкінай і інш.¹³ Па прычыне спецыфічнасці галоўнага корпусу крыніцай гэтых даследаванні не змаглі шырока прадставіць малюнак сярэднявечнага жыцця беларускага народа. Пісьмовыя крыніцы ў гэтых працах выконвалі другасную функцыю (стварэнне фону і падмацаванне пэўных высноваў). Зыходзячы з марксісцка-лёнінскіх метадалагічных асноваў феадалізму на тэрыторыі Усходняй Еўропы, распрацаваных савецкімі медыяўістамі, аўтары добра і грунтоўна раскрывалі нам пэўныя спецыфічныя рысы гісторычнага працэсу на беларускіх землях, праўда, пераважна на падставе археалагічных дадзеных, г.зн. праз сферу сацыяльна-эканамічнай, матэрыяльнай культуры і ў меншай ступені праз духоўную культуру. Па-за ўвагай засталіся праблемы палітычнай, вайсковай, этнасацыяльнай і этнокультурнай гісторыі. З другога боку, склалася сітуацыя, калі па палітычным матывам у Беларусі самастойна не распрацоўваліся праблемы сярэднявечнай гісторыі, а безкрытычна прымаліся як “руководство к действию” маскоўская, часам кіеўская і пецярбургская канцепцыі і погляды. Па гэтай прычыне да канца 80-х – пачатку 90-х гадоў мінulага стагоддзя беларуская савецкая гісторыографія не можа пахваліцца адмысловымі працамі па раннесярэднявечнаму перыяду.

З пазіцыі сённяшнага стану айчыннай гісторычнай навукі першачарговымі праблемамі пры даследаванні раннесярэднявечнай гісторыі Беларусі з’яўляюцца наступныя:

¹³ Археология Белоруссии: Библиографический указатель (1932-1975 гг.) / Сост. Т.Н.Коробушкина. Минск, 1988. С. 70-105; Археология Беларуси: Паказальнік літаратуры за 1976-1990 гг. / Складальнік А.Ульюцкі. Мінск, 1997. С. 290-341.

- сутнасць феадальнай сістэмы для тэрыторыі Усходняй Еўропы (і беларускіх земляў у прыватнасці) альбо сацыяльная, грамадская і гаспадарчая сітуацыя (гісторыя);
- этнічная сітуацыя (гісторыя) на беларускіх землях у раннім сярэднявежчы; этнічныя працэсы, праблема “старажытнарускай народнасці” і этнічнай свядомасці;
- палітычная сітуацыя (гісторыя), дзяржаваўтворальныя працэсы, унутраная і знешняя палітыка полацкіх, тураўскіх і панёманскіх князёў;
- культурна-рэлігійная сітуацыя (гісторыя), сутнасць хрысціянскай культуры, хрысціянства *contra* паганства.

ПРА НЕКАТОРЫЯ АСПЕКТЫ ГІСТАРЫЯГРАФІЧНАГА ДАСЛЕДАВАННЯ “Гісторыі Беларусі” М.В.Доўнар-Запольскага

М.В.Доўнар-Запольскі прызнаны адным з заснавальнікаў беларускай нацыянальнай гісторыяграфіі, але аналіз яго навуковай спадчыны ў кантэксле станаўлення і сучаснага стану беларускай гісторычнай навукі пакуль не пачаты. Парадаксальна, але сумнавядомая рэцэнзія В.Сербенты так і засталася адзіным водгукам на “Гісторыю Беларусі”, а выданне гэтага твора пасля амаль 70 гадоў захавання ў спецхране так і не стала прадметам абмеркавання айчыннымі гісторыкамі.

Таму на сённяшні дзень і гісторыя стварэння, і гісторыяграфічны аналіз “Гісторыі Беларусі” застаюцца актуальнай і, відавочна, даволі складанай задачай. Магчыма, першым крокам у гэтым накірунку стане перавыданне твора ў аўтэнтычным варыянце. Такая падрыхтоўка здзейснена ў рамках міжнароднага беларуска-украінска-расійскага праекта вывучэння жыцця і навуковай спадчыны М.В.Доўнар-Запольскага, які выконваецца пры Гомельскім дзяржуніверсітэце.

Першым этапам гэтай працы сталі пошуки ў фондах Нацыянальнага архіва РБ адсутных VIII, IX і X раздзелаў, якія не ўвайшлі ў першае выданне. Яны не мелі поспеху, але быў знайдзены яшчэ адзін варыянт рукапісу (Ф. 60, вол. 1, ад.з. 127), які мае некаторыя тэкстуальныя адрозненні ад раней вядомага (Ф. 60, вол. 1, ад.з. 126). Абодва варыянты не з’яўляюцца чыставымі аўтарскімі тэкстамі, а толькі машынапіснымі копіямі. На аснове іх супастаўлення праведзена археаграфічная апрацоўка тэкста, у выніку якой адноўленыя страчаныя слова і фрагменты, прапушчаныя імёны і назвы, выпраўленыя памылкі, уніфікаваныя скарачэнні.

Цікавыя вынікі даў лексічны аналіз тэксту: напісаны па-расейску, ён утрымлівае значную колькасць беларускіх і старабеларускіх словаў, не улічваючы цытат з беларускамоўных тэкстаў. Гэты лексічны комплекс разам з тэрмінамі і рэдкімі словамі вынесены ў тлумачальны слоўнік, які складаецца з 344 пазіцый. Часткай навуковай апрацоўкі тэксту стала складанне анатаўванага імяннога паказчыка больш чым тысячы імёнаў і прозвішчаў.

Найбольш складанай часткай работы з’яўляецца крэйніцазнаўчы і гісторыяграфічны аналіз рукапісу. Вядома, што пры шматлікасці фактаў, статыстычнага матэрыялу, цытатагаў і г.д. у “Гісторыі Беларусі” адсутнічаюць спасылкі на дакументальныя і літаратурныя крэйніцы, што, здаецца, было трачыцца напісання такога роду працаў у 20-я гады. Пры работе над тэкстам удалося часткова аднавіць і праверыць крэйніцы, але найперш гэта датычыць апошніх раздзелаў кнігі, прысвячаных другой палове 19 – 20-м гадам 20 ст.

Крыніцазнаўчы агляд, таксама як і харктар тэксту, даюць падставы для некаторых высноваў пра гісторыю і час з'яўлення рукапісу. Відавочна, што ён быў створаны за кароткі час, пачынаўся хутчэй за ўсё ў Кіеве ў 1918-1919 гг., а быў законччаны ў год знаходжання М.В.Доўнар-Запольскага ў Менску, г.зн. з восені 1925 па лета 1926 г. На карысць гэтага сведчыць, напрыклад, апошняя па часу работа, цытуемая аўтарам, артыкул З.Жылу-новіча “Ад кастрычніка 1917 да лютага 1918 (Да гісторыі Савецкай Беларусі)” у “Полымі” № 1 за 1924 г.

Структура і змест рукапісу даюць падставы меркаваць, што пры напісанні іншых раздзелаў М.В.Доўнар-Запольскі абапіраўся на свае найшышыя працы, у прыватнасці “Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель”, “Государственное хозяйство Великого княжества Литовского при Ягеллонах”, “Гапон”, інш. Акрамя гэтага, пры апісанні падзеяў барацьбы за дзяржаўна-нацыянальнае вызначэнне пачатку 20 ст. аўтар абапіраецца на ўласныя ўспаміны і ўражанні. Такім чынам, раздзелы XX і ХХІІІ маюць не толькі гістарыяграфічнае, але і крыніцазнаўчае значэнне.

Для структуры работы харктэрныя таксама несуразмернасць раздзелаў, спалучэнне храналагічнага прынцыпу падачы матэрыялу з праблемна-тэматычным, нават паўторы ў падачы матэрыялу, як, напрыклад, у раздзеле XIX, дзе нарыйс народнай гаспадаркі другой паловы 19 ст. пачынаеца з рэтраспектыўнага агляду аж ад племяннога перыяду. Паказальна, што ў асобных раздзелы выдзелены праблемы, якія распрацоўваліся ў ранейшых работах М.В.Доўнар-Запольскага: фармаванне сацыяльнай структуры і палітычнага ладу ВКЛ, яго эканамічнае развіццё ў 16 – 18 ст., навуковае вывучэнне Беларусі ў 19 ст., літаратура эпохі нацыянальнага адраджэння.

Улічаючы вышэйзгаданае, можна падтрымаць думку А.С.Ліса пра тое, што адсутныя раздзелы IX-XI, відавочна, прысвечаныя “залатому веку беларускай культуры” (14 – 15 ст.), не страчаныя, а на момант рэцэнзавання рукапісу яшчэ не былі напісаныя.

Такім чынам, у тым выглядзе, у якім “Гісторыя Беларусі” дайшла да нас ад 1926 г., яна зусім не ўяўляе сабой акадэмічна законччаны твор. Тым не менш, яна заклала асновы канцэпцыі, за сцвярджэнне якой нацыянальная гістарыяграфія змагалася на працягу ўсяго 20 ст.

Пачатковы пункт гэтай канцэпцыі – пераадolenне вялікадзяржаўных поглядаў на гістарычнае месца Беларусі, якія панавалі як ў расійскай, так і ў польскай гістарыяграфіі. Метадалагічны сэнс мела вызначэнне ім

у якасці аб'екта гісторычнага даследавання гісторыі народа, а не дзяржавы, што было асновай падыходу расійскай гісторычнай навукі.

Навуковую цікавасць мае таксама прапанаваная М.В.Доўнар-Запольскім перыядызацыя гісторыі Беларусі, пры вызначэнні якой ён зыходзіў з агульнасці і асінхроннасці гісторычнага працэсу беларускага этнасу ў парыўнанні з Заходнім Еўропай і Расіяй. Ён яскрава паказаў, што хоць са спазненнем, часам у перыферыйна-паслабленным выглядзе, але развіццё Беларусі ішло ў агульнаеўрапейскім рэчышчы, што ў эканоміка-культурных працэсах яна часта апярэджаала Расію. Адметна, што аўтар адзначыў істотны інтэлектуальна-творчы ўнёсак Беларусі ў польскую культуру ў канцы 18 – 19 ст.

Структура рукапісу дазваляе вызначыць наступныя перыяды гісторыі Беларусі:

1. *Старажытны* (7-9 ст.), асноўным зместам якога сталі складаныя этнічныя працэсы, якія адбываліся ў рэгіёне, уключаючы славянскую каланізацыю тэрыторыі Беларусі. Асобна адзначана чысціня славянскага тыпу беларусаў у парыўнанні з бліжэйшымі ўсходнеславянскімі суседзямі.
2. *Княскі*. (10-13 ст.) як перыяд фармавання ранній дзяржаўнасці, у тым ліку і ва ўмовах феадальнай раздробленасці, а таксама ўласцівых ёй эканамічных і сацыяльных структур.
3. *Перыяд Вялікага Княства Літоўскага*. (13-першая палова 16 ст.). Гэты перыяд характарызуецца як эпоха найбольш поўнага развіцця феадальных працэсаў, дасягнення палітыка-прававой культуры, сярэднявечнай аграрнай вытворчасці і гарадскога рамяства. Гэты ж перыяд ацэньваецца як вышэйшая форма сярэднявечнай дзяржаўнасці Беларусі. Задумай, што ў адным з выказванняў 1918 г. М.В.Доўнар-Запольскі кваліфікаваў ВКЛ як “самастойную дзяржаву пад главенствам Гасудара Літоўскай дынастыі”¹.
4. “*Эпоха уніі з Польшчай*” (другая палова 16-канец 18 ст.) характарызуецца як супярэчлівы перыяд нараджэння буржуазных адносінаў і спрабаў сацыяльна-еканамічных рэформаў, якія аднак не ўтрымалі Рэч Паспалітую, а разам з ёй і Беларусь, ад эканамічнай і палітычнай дэградацыі.
5. “*Перыяд падзелаў*” (канец 18-першая трэць 19 ст.). Невялікі па часе, гэты перыяд цывілізацыйнай пераарыентацыі Беларусі, вызначаны М.В.Доўнар-Запольскім асобна ў сілу яго надзвычайнай гісторычнай важнасці.

¹ Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі. Мінск-Вільнюс-Прага-Нью-Ёрк, 1998. Т. 1. С. 127.

6. “Эпоха рускага панавання”. (*Другая трэць - канец 19 ст.*). Зместам гэтага перыяду з’яўляюцца складаныя працэсы эканамічнай і палітычнай інтэграцыі Беларусі ў новыя для яе гістарычныя рэаліі Расійскай імперыі, эвалюцыю метадаў расійскай палітыкі, яе супярэчлівия вынікі.
7. “Эпоха нацыянальнага Адраджэння” (*рубеж 19-20 ст.*), зместам якога стала нараджэнне беларускага руху і яго эвалюцыя ад культурніцкага да палітычнага.
8. *Перыяд барацьбы за дзяржаўнасць. (1915-1919 гг.)*. Раздзел раскрывае працэс дзяржаўна-нацыянальнага вызначэння Беларусі ў дэмакратычнай і савецкай формах. Ён трактуецца М.В.Доўнار-Запольскім як гістарычна заканамерны, але інспіраваны і адначасова ўскладнёны ўмовамі рэвалюцыі, святовай вайны і нямецкай акупацыі.

Пры дыстанцыяванні ад дзяржаўніцкіх канцэпцый гістарычнага даследавання М.В.Доўнар-Запольскі тым не менш вылучае праблему дзяржаўнасці ў гістарычным лёссе Беларусі ў якасці адной з цэнтральных. Мяркуем, што гэта была не толькі даніна навуковай школе расійскай гістарыграфіі, да якой належыў вучоны, але і палітычная актуалія.

Як вядома, яшчэ ў кіеўскі перыяд, калі М.В.Доўнар-Запольскі прымай актыўны ўдзел у беларускім руху, гістарычны падставы дзяржаўнасці былі абургунтаваныя ім у мемарыяле “Асновы дзяржаўнасці Беларусі”. Але яшчэ перад гэтым, увесну 1918 г. у шэрагу артыкулаў у кіеўскіх “Беларускім слове” і “Беларускім эху”, а таксама пры вядзенні беларуска-украінскіх перамоваў аб мяжы, ім было зроблена некалькі прынцыповых высноваў адносна праблемаў дзяржаўнага вызначэння Беларусі як у гісторычнай рэтраспектыве, так і ў перспектыве 20 ст. У вельмі лаканічных фармулёўках, часам проста ў заўвагах ён змог ахапіць цэлы комплекс дзяржаўнатворчых аспектаў: гісторыю, эканоміку, палітыку і геапалітыку, дыпламатыю, мову і адукацию.

Магчыма, першым праграмным тэзісным выкладам гістарычнай абургунтаванасці памкненняў да нацыянальнай дзяржаўнасці беларусаў стаў артыкул “Жребий брошен”, своеасаблівая рэакцыя М.В.Доўнар-Запольскага на абвяшчэнне БНР. “[...] Едва ли нужно доказывать, - пісаў ён, - что белорусский народ имеет право на самоопределение и самостоятельное существование. Мы составляем нацию, отличающуюся от других русских народностей своим языком, этнографич[ескими] особенностями и общим культурным укладом жизни, сложившейся исторически. Уже это одно обстоятельство дает нам право на самостоятельное государственное существо-

ствование. В историческом отношении мы представляем собой нацию, которая только около 150 лет составляла провинцию Российской Империи. До присоединения к России Беларусь пережила три периода исторической жизни. До 14 столетия она состояла из нескольких княжений, имеющих каждое значение самостоятельного государства. В 14 столетии Беларусь добровольно объединилась с Литвой и до 1569 года представляла собой самостоятельное государственное тело. И после 1569 года, соединившись актом унии с Польшей, Белоруссия не потеряла своих суверенных прав, оставаясь несколько столетий федеративной частью Польско-Литовско-Русского государства. Она не была провинцией Польши, сохраняя свою государственность. Мы исторически привыкли к свободным учреждениям, отнятым у нас Россией”².

Можна заўважыць, што прынцып дзяржаваўтарэння ўлічаны М.В.Доўнар-Запольскім ужо пры вызначэнні перыядызацыі гісторыі Беларусі, а эвалюцыя формаў дзяржаўнага жыцця стала адным з важнейшых прадметаў аналізу.

Генезіс дзяржаўнасці разглядаецца ім з пазіцыі “каланізацыйнай тэорыі”, зыходзячы з якой, адметнасць палітычнага развіцця беларускіх земляў са старажытнасці была вызначана іх геаграфічным становішчам перыферыі Кіеўскай Русі і аддаленасцю ад яе “агульных справаў”. Акцэнт на самастойнасць дзяржаўнага жыцця Полацкага, Тураўскага і Смаленскага княстваў складае характэрную рысу гістарычнай схемы аўтара “Гісторыі Беларусі”.

Наступным перыядам дзяржаўнасці, як вынікае з перыядызацыі і вышэйзгаданага выказвання, М.В.Доўнар-Запольскі лічыў статус беларускага этнасу і беларускіх земляў у складзе Вялікага Княства Літоўскага. Працэс і механізмы “збірання ў ім” славянскіх земляў ён разглядае з пазіцыі аб’яднання і прымірэння поглядаў сваіх папярэднікаў Ул.Антановіча і М.Любаўскага. Першы прытрымліваўся версіі гвалтоўнага захопу славянскіх ашараў літоўскімі князямі, другі - супрацьлеглага сцвярджэння пра іх добраахвотнае ўваходжанне ў склад ВКЛ. М.В.Доўнар-Запольскі прыйшоў да высновы пра дыферынцыяванасць шляхоў аб’яднання беларускіх земляў. Некаторыя з іх увайшли ў ВКЛ мірна і добраахвотна, другія абумоўлі сваё падпарадкаванне новаму дзяржаўнаму ўтварэнню строга вызнанымі дагаворнымі пачаткамі, і толькі невялікая частка стала “несумненай здабычай” вялікіх князёў літоўскіх.

² Белорусское слово. Киев. 8 (26) апреля 1918 г. № 2.

Сацыяльна-палітычную структуру Вялікага Княства Літоўскага следам за М.Любаўскім М.В.Доўнар-Запольскі ацэньвае як “кангламерат” земляў і народаў, не адмаўляючы федэратыўнага характару дзяржавы. У захаванні такой мадэлі, на яго думку, істотную ролю адыгралі палітычныя традыцыі перыяду Старажытнай Русі, у прыватнасці захаванне прынцыпу “старыны не рушыці” і ранейшых формаў мясцовай улады. Пры стварэнні ВКЛ вотчыннае права Старажытнай Русі вяло да падпарадковання ўдзельных князёў вялікаму князю літоўскому. Сярод фактараў, якія ўпłyвалі на эвалюцыю дзяржаўнага ладу ВКЛ аўтар “Гісторыі Беларусі” выдзяляе паставянную знешнюю небяспеку і неабходнасць абароны дзяржавы, развіццё дэмакратычных пачаткаў, складаную саслоўную іерархію і асобную не толькі сацыяльна-палітычную, але і эканамічную ролю вышэйшага саслоўя, якое захоўвала манаполію ўлады.

Прычыны страты незалежнасці Вялікім Княствам Літоўскім М.В.Доўнар-Запольскі бачыў у дауніх дынастычных сувязях з Польшчай і наступствах Лівонскай вайны. Люблінская унія, аслабіўшы суверэнітэт ВКЛ, прынесла рэлігійную барацьбу, збядненне сялянства ў выніку ўзмацнення прыгону і занядзядзе гарадскога саслоўя. Аслабленне цэнтральнай улады і шляхецка-магнацкая анархія, яскравыя прыклады якой малююцца ў “Гісторыі Беларусі”, пазбаўлялі сэнсу рэфармісцкія намаганні як двара, так і таких рупліўцаў як Антоні Тызенгаўз альбо Яўхім Храптовіч.

Менавіта ў гэтым становішчы пасля трох падзелаў Рэчы Паспалітай Беларусь апынулася ў складзе Расійскай імперыі. М.В.Доўнар-Запольскі яскрава выявіў супяречлівасць і непаслядоўнасць палітыкі самаўладдзя на далучаных землях, што ў першую чаргу было абумоўлена неадпаведнасцю мясцовых культурна-цывілізацыйных рэаліяў расійскім. Гэта прывяло да вагання паміж паланізаторскім і русіфікаторскім курсамі, да змены ў гэтым рэгіёне традыцыйна-дваранскай сацыяльнай арыентацыі на карысць сялянскай. Галоўным адмоўным для Беларусі вынікам гэтага перыяду аўтар лічыць страту нацыянальнага культурна-інтэлектуальнага патэнцыялу: спачатку “усё культурнае і ліберальнае пацягнулася да Польшчы”, затым актыўна ўлівалася ў расійскую культуру. Тым не менш, нягледзячы на досыць эфектыўную русіфікацыю, па меркаванню М.В.Доўнар-Запольскага, Беларусь захавала сваю этнічную, культурную і эканамічную самабытнасць і самастойнасць, дастатковую для дзяржаўнага самавызначэння ва ўмовах падзення самаўладнага рэжыму і перамогі дэмакратіі ў 20 ст.